

"Məşvərət" bülleteni № 13 (dekabr, 1998)

"Azərbaycanda özəl biznesin və bazar iqtisadiyyatının inkişafına yardım" layihəsi

Beynəlxalq Özəl Sahibkarlıq Mərkəzinin (Center for International Private Enterprise - CIPE, ABŞ) vəsaiti hesabına çap olunur

Bülletenin redaktoru: Nəcəf Nəcəfov, Redaktor müavini: Ədalət Tahirzadə, Məsul katib: Firudin Musayev, Abil Bayramov, Bilgisayar tərtibatçısı: Etibar Axundov

Mündəricat

1. ABİL BAYRAMOV. BƏLƏDİYYƏ SEÇKİLƏRİ: EYNİ ADLI İKİ LAYİHƏ BARƏDƏ
2. HACI HACILI. YERLİ İDARƏETMƏ VƏ ÖZÜNÜDARƏ HAQQINDA
3. ELXAN MEHDİYEV. AVROPA BİRLİYİNİN İNSTİTUTLARI
4. İBRAHİM BABAYEV. MÜTƏŞƏKKİL CİNAYƏTKARLIQ VƏ AZƏRBAYCAN QANUNVERİCİLİYİ
5. QUBAD İBADOĞLU. KÜTLƏVİ ÖZƏLLƏŞDİRMƏ PROQRAMLARININ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ
6. RASİM MUSABƏYOV. İSVEÇ MODELİ
7. HİKMƏT HACIZADƏ. TARİXDƏ İLK QANUNİ VƏ DİNC HAKİMİYYƏT DƏİŞİKLİYİ
8. NİYAZİ MEHDİ. SEÇMƏK VƏ SEÇİLMƏK PROBLEMİ HAMIMIZ ÜÇÜN NƏ DEMƏKDİR

BƏLƏDİYYƏ SEÇKİLƏRİ: EYNİ ADLI İKİ LAYİHƏ BARƏDƏ

ABİL BAYRAMOV

Bələdiyyə orqanlarının demokratik seçki qanunu əsasında formalaşdırılması yerli əhəmiyyətli məsələləri müstəqil və sərbəst şəkildə həll etmək hüququnun gerçəkləşdirilməsi üçün müvafiq inzibati ərazi vahidində yaşayan əhaliyə geniş imkanlar yaradır. Hazırda bələdiyyə orqanlarına seçkilərin qayda və prinsiplərini nizama salan iki qanun layihəsi parlamentə təqdim edilib.

Hər iki layihə "Bələdiyyə orqanlarına seçkilər haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu adlanır. Layihələrdən biri Milli Məclisin müvafiq komissiyasının təqdim etdiyi və Mərkəzi Seçki Komissiyası ilə razılaşdırılmış variantı özündə əks etdirir. Digər layihə isə Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyasının deputat fraksiyası tərəfindən təqdim edilib.

Layihələrin bir çox müddəaları üst-üstə düşsə də, prinsipial fərqlər də mövcuddur. Hər iki layihəyə görə, bələdiyyə orqanlarının səlahiyyət müddəti 5 ildir. Seçkilərin ümumi prinsipləri hər iki layihədə demək olar ki, eynidir. Layihələrdə seçkilərin proporsional və majoritar sistem üzrə ümumi, bərabər, birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, şəxsi və gizli səsvermə yolu ilə keçirilməsi nəzərdə tutulur. Bu və bu kimi oxşar müddəaları qeyd etməklə yanaşı, layihələrdəki bir sıra fərqlərə nəzər salaq.

Layihələrdə seçicilər üçün müəyyən olunmuş yaş senzi fərqlidir. Deputat fraksiyasının təqdim etdiyi layihədə həm aktiv, həm də passiv seçki hüququ 18 yaşı tamam olan və yaşı 18-dən çox olan vətəndaşlara aid edilir. MSK ilə razılaşdırılmış variantda isə aktiv seçki hüququ 18 yaşı tamam olan və yaşı 18-dən yuxarı olan, passiv seçki hüququ isə 20 yaşı tamam olan və yaşı 20-dən çox olan vətəndaşlar üçün tanınır. Fikrimizcə, MSK ilə razılaşdırılmış layihədə nəzərdə tutulan yaş senzi daha məqbuldur. Çünki bələdiyyə orqanları idarəetmənin kifayət qədər əhəmiyyətli hissəsidir və bu orqanlarda fəaliyyət müəyyən təcrübə və məsuliyyət tələb edir.

Layihələrdə bələdiyyə orqanlarının say tərkibi də fərqli müəyyənləşdirilir. Məsələn, MSK ilə razılaşdırılmış variantda 500000-dən çox seçicini əhatə edən bələdiyyədə 51 şura üzvü, deputat fraksiyasının layihəsində isə 91 Məclis üzvü (deputat fraksiyasının layihəsində bələdiyyə orqanı Bələdiyyə Məclisi, MSK ilə razılaşdırılmış variantda isə Bələdiyyə Şurası adlanır) seçilməsi nəzərdə tutulur. Seçicilərin sayından asılı olaraq bu nisbət hər iki layihədə fərqli dəyişir. Göründüyü kimi deputat fraksiyasının layihəsində daha geniş, digər layihədə isə nisbətən məhdud təmsilçilik norması öz əksini tapıb. Gələcəkdə qanunun qəbulu zamanı orta həddin müəyyənləşdirilməsi imkanları da nəzərdən keçirilə bilər.

MSK ilə razılaşdırılmış variantda bələdiyyə orqanlarına seçkilərin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən, deputat fraksiyasının layihəsində isə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən təyin edilməsi nəzərdə tutulur. Bu səlahiyyətin Milli Məclisə verilməsinin əqsədəuyğunluğu yəqin ki, şübhə doğurmur.

MSK ilə razılaşdırılmış layihənin 5-ci maddəsində göstərilir ki, Bələdiyyə Şurası üzvlərinin 70 faizi birmandatlı, 30 faizi isə çoxmandatlı seçki dairələri üzrə siyasi partiyaların (blokların) göstərdikləri Bələdiyyə Şurası üzvlüyünə namizədlərin siyahılarına seçicilərin verdikləri səsərin nisbəti əsasında seçilir. Deputat fraksiyasının təqdim etdiyi layihəyə görə isə bələdiyyə orqanları üzvlərinin nəzərdə tutulmuş birmandatlı

seçki dairələrinin sayına bərabər hissəsi majoritar seçki sistemi əsasında, qalan üzvləri isə proporsional seçki sistemi əsasında seçilir. Məsələn, 91 üzv müəyyənləşdirilmiş bələdiyyə orqanı üzrə 46 seçki dairəsinin təşkili nəzərdə tutulduğundan, müvafiq olaraq 46 üzv majoritar, 45 üzv isə proporsional seçki sistemi əsasında seçilməlidir. Fikrimizcə, siyasi partiyaların ictimai həyatda mühüm rol oynamağa başladığı hazırkı dövrdə deputat fraksiyasının təqdim etdiyi layihənin bu müddəası daha məqbul hesab edilməlidir. Bələdiyyə orqanlarına seçkiləri təşkil edən və keçirən orqanların sistemi hər iki layihədə eynidir. Lakin onların yaradılması müddəti və qaydası fərqlənir.

Məsələn, deputat fraksiyasının layihəsinə görə seçki məntəqəsi azı 30, çoxu 1500 seçicinin yaşadığı ərazini əhatə edir. İkinci layihədə isə seçki məntəqəsinin azı 20, çoxu 1500 seçicinin yaşadığı ərazini əhatə etməsi nəzərdə tutulur.

Seçkilərin keçirilməsini təmin edən digər orqanların da təşkili qaydası layihələrdə fərqli nəzərdə tutulub. Bələdiyyə orqanlarına üzvlüyə namizədlərin göstərilməsi qaydalarında da əhəmiyyətli fərqlər mövcuddur. MSK ilə razılaşdırılmış layihədə öz əksini tapan qaydaya görə öz namizədliyini irəli sürən vətəndaşa və hər iki sistem üzrə namizəd göstərən siyasi partiya (bloka) müvafiq seçki dairəsinin əhatə etdiyi ərazidəki seçicilərin azı 3 faizi tərəfdar çıxmalıdır. Deputat fraksiyasının layihəsində isə 2 faiz seçicinin razılıq imzası tələb olunur. Yerlərdə siyasi fəallığın aşağı olduğunu nəzərə alsaq, onda 2 faiz seçicidən razılıq imzasının alınması daha real görünür.

Layihələrdə öz əksini tapmış seçki girovunun ödənilməsi ilə bağlı müddəalar fərqlənir. MSK ilə razılaşdırılmış layihədə seçki girovunun məbləği 25 min manat təşkil edir. Bu layihəyə görə seçki girovu qaytarılmır və dövlət büdcəsinə keçirilir. Digər layihəyə görə isə birmandatlı seçki dairəsi üzrə bu məbləğ minimum əmək haqqının beş misli, çoxmandatlı seçki dairələri üzrə minimum əmək haqqının on misli qədərdir. Seçkilərdə iştirak edən vətəndaş bələdiyyə orqanına üzv seçildikdə və siyasi partiya (blok) müvafiq ərazi üzrə bələdiyyə orqanına mandat qazandıqda seçki girovu geri qaytarılır. Qanunda seçki girovunun konkret məbləğinin öz əksini tapması inflyasiyanın yüksək həddə çatdığı dövrdə qanuna dəyişiklik zərurətini doğura bilər. Bu baxımdan deputat fraksiyasının layihəsindəki müddəa daha əlverişlidir.

MSK ilə razılaşdırılmış layihədə yalnız seçki dairəsində namizədliyi səsə qoyulmuş vətəndaşın seçki hüququna malik 5 nəfərədək vətəndaşı vəkili kimi qeydə alınmaq üçün dairə seçki komissiyasına təqdim etmə hüququ öz əksini tapıb. Siyahısı səsə qoyulan siyasi partiya (blok) üçün isə bu hədd konkretləşdirilməyib. Deputat fraksiyasının təqdim etdiyi layihədə isə siyahısı səsə qoyulan siyasi partiyanın (blokun) 45 nəfərədək seçki hüququna malik vətəndaşı vəkili kimi qeydə alınmaq üçün təqdim etmək hüququ təsbit edilib.

Seçkilərdə iştirak edən vətəndaş və siyasi partiya (blok) MSK ilə razılaşdırılmış layihəyə görə seçkilərə ən gec 3 gün qalanadək, deputat fraksiyasının layihəsinə görə isə ən gec 7 gün qalanadək seçki bildiriş sənədlərini geri götürə bilər. MSK ilə razılaşdırılmış layihədəki bu müddəa həmin layihənin digər müddəaları ilə ziddiyyət təşkil edir.

Qanun layihəsinin 50-ci maddəsində deyilir ki, seçkilərə 5 gün qalmış ərazi seçki komissiyası seçki bülletenlərini dairə seçki komissiyalarına çatdırmalıdır. Həmin maddənin 2-ci hissəsində isə qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəliklərində və Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı ilə üzən gəmilərdə seçkilərə ən gec 10 gün qalmış seçicilərə səs vermək imkanı yaradılmalıdır. Belə olan halda seçkilərə ən gec 3 gün qalanadək seçki bildiriş sənədlərini geri götürməyin əhəmiyyəti sıfır bərabərdir. MSK ilə razılaşdırılmış layihədə seçkilərin gedişində müşahidəçilərin iştirakı məsələsi mücərrəd müəyyən olunmuşdur. Belə ki, uyğun maddədə müşahidəçilərin sayı ilə bağlı heç bir göstəriş öz əksini tapmamışdır. Bu isə gələcəkdə mübahisələrin yaranması üçün əsas ola bilər. Deputat fraksiyasının layihəsində birbaşa göstərilir ki, seçkilərdə iştirak edən hər bir namizəd və hər bir siyasi partiya (blok) namizədliyinin və ya namizədlər siyahısının səsə qoyulduğu seçki dairəsinin seçki məntəqələrinin sayına bərabər sayda müşahidəçi təyin edə bilər.

MSK ilə razılaşdırılmış layihədən fərqli olaraq deputat fraksiyasının layihəsində kütləvi informasiya vasitələrindən istifadənin şərtləri və qaydası öz əksini tapmışdır. Belə müddəaların Qanunda öz əksini tapması gələcəkdə bərabər rəqabət imkanlarının yaradılması baxımından təqdirləyicidir.

Layihələr arasındakı digər fərqləri sadalamadan qeyd etmək olar ki, hər iki layihənin müsbət və çatışmayan cəhətləri var. Qanunun müzakirəsi zamanı daha təkmil variantın ortaya çıxacağına ümid etmək olar. Əlbəttə, qanunverici qanunları qəbul edən zaman siyasi mülahizələri deyil, qanun layihəsinin ictimai inkişafın obyektiv qanunauyğunluqlarını əksətdirmə dərəcəsini əsas götürsə, buna daha asanlıqla nail olmaq mümkündür.

YERLİ İDARƏETMƏ VƏ ÖZÜNÜDARƏ HAQQINDA

HACI HACILI

İdarəetmə dövlətin mövcudluq elementlərindən biridir. Dövlət quruluşuna, cəmiyyətin qapalılıq, yaxud açıqlıq səviyyəsinə görə idarəetmənin forması, strukturu və xarakteri müxtəlif cür olur.

Müasir sosiologiya elmində idarəetmədən danışılarkən daha çox sosial idarəetmə anlayışı başa düşülür. Bu yanaşma dövlətin mühüm idarəetmə institutlarının mövcudluğu faktı ilə bağlıdır. Dövlət institutları hələ insan cəmiyyətinin yenidən formalaşdığı dövrlərdən yaranmağa başlamış və uzun bir təkamül yolu keçmişdir.

Əgər məsələyə sosial-psixoloji aspektdən yanaşılsa idarəetməni ictimai münasibətlər sisteminin reqlamentləşdirici aparatı kimi də qəbul etmək olar. İdarəetmə aparatı həm cəmiyyətdaxili münasibətlərin tənzimlənməsi, həm də ictimaiyyətin rəyi əsasında qəbul edilmiş qərarların həyata keçirilməsi üçün mühüm vasitələrdən biridir. İdarəetmə orqanlarının formalaşdırılmasının özünün prinsipləri vardır. Hər bir idarəetmə strukturu özünün funksiyaları, səlahiyyətləri və vəzifələrinə malikdir.

Müasir idarəetmə aparatını formal olaraq üç pilləyə ayırmaq olar:

- dövlət idarəetmə orqanları;
- regional idarəetmə orqanları;
- yerli özünüidarəetmə orqanları.

Demokratik dəyərlər deklarasiya deyil, həyat norması kimi qəbul edilən ölkələrdə idarəetmənin şaquli və üfüqi şəxələri arasında münasibətlər daha çox hakimiyyət qollarının maksimal sərbəstliyi və bir-birlərini tamamlama prinsipləri üzərində qurulur. Hakimiyyətin strukturları vətəndaşların azad və sərbəst seçimi əsasında qərar tutur. Seçki yolu ilə formalaşdırılmış idarəetmə orqanlarının əsas üstünlüyü ondadır ki, onların seçki yolu ilə dəyişdirilməsi imkanları genişdir, qərarların qəbulu zamanı kollegiallıq əsas götürülür, qərarların qəbulu və icrasına xalqın bilavasitə nəzarət etməsi üçün şərait vardır.

Bəs yerli idarəetmə və özünüidarəetmə dedikdə nə başa düşülür? Onların hansı səlahiyyətləri və vəzifələri vardır?

Yerli idarəetmə və özünüidarəetmə dedikdə insanların azad səsvermə yolu ilə təşkil etdikləri xüsusi idarəetmə strukturları nəzərdə tutulur. Onların təşkili tam azad olsa da, bir sıra məsələlərdə səlahiyyətləri özündən yuxarıda duran orqanlarla bölüşdürülür.

Yerli idarəetmə və özünüidarəetmənin xüsusiyyətləri bir sıra beynəlxalq sənədlərdə əks olunmuşdur. Avropa Şurası tərəfindən 15 oktyabr 1985-ci il tarixdə qəbul olunmuş "Avropa Yerli Özünüidarəetmə Xartiyası"nın 3-cü maddəsinin 1-ci bəndində yerli özünüidarəetmə haqqında deyilir:

"Yerli özünüidarəetmə dedikdə, yerli birliklərdə qanun çərçivəsində öz məsuliyyətlərilə əhalinin rifahı naminə ictimai işlərin xeyli hissəsinə nəzarət etmək və onları idarə etmək hüquqları və qabiliyyətləri başa düşülür".

Həmin maddənin 2-ci bəndində qeyd edilir ki, göstərilən hüquq azad, gizli, bərabər, birbaşa və ümumi seçkilər nəticəsində seçilmiş üzvlərdən ibarət və sərəncamında qarşısında məsuliyyət daşıyan icra orqanları ola bilən Şura, yaxud Məclis tərəfindən həyata keçirilir.

Beləliklə, yerli idarəetmə və özünüidarəetmə orqanlarının seçki yolu ilə formalaşdırılması Avropa Şurasına daxil olan ölkələrdə əsas prinsiplərdən biridir. Avropa Şurasının qəbul etdiyi bu prinsiplər dünyanın digər demokratik ölkələrində də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Yerli idarəetmə və özünüidarəetmə orqanları forma və məzmununa görə daha çox icma əsaslarına söykənir. Onun yaradılması və inkişafı qədim tarixi köklərə malikdir.

Hələ qədim zamanlardan insanlar öz təhlükəsizliklərini, iqtisadi və sosial azadlıqlarını təmin etmək üçün ailə çərçivəsindən kənara çıxan bir üstquruma ehtiyac duymuşlar. Onlar yaşadıqları məhdud ərazi vahidləri daxilində icma rəhbərləri seçmiş, öz hüquqlarının bir hissəsini (daha çox şəxsi təhlükəsizlik məsələlərində) icma rəhbərliyinə həvalə etmişlər.

Sonrakı mərhələlərdə məsələyə icma baxışından yanaşılması xeyli inkişaf etmişdi. Qədim yunan və Roma demokratiyası dövründə idarəetmə orqanlarının seçki əsasında formalaşması bir qayda şəklini almışdı.

Orta əsrlərdə bu prinsip aradan götürülsə də, ABŞ dövlətinin təşəkkül tapması ərəfəsində yenidən əhəmiyyətli rol oynamağa başladı.

Amerika demokratiyasını öyrənən Fransalı senator Aleksis de Tokvil hələ ötən əsrin ortalarında yazırdı ki, Amerika dövlətində idarəetmənin əsasını icma ruhu təşkil edir. Ona görə ki, icmada yaşayan hər bir şəxs ora kifayət qədər möhkəm bağlanır. Amerikada dünyanın digər ölkələrindən fərqli olaraq hakimiyyətin formalaşması aşağıdan başlayaraq həyata keçirilir.

Açıq olmayan, avtoritar - totalitar rejimli ölkələrdə hətta idarəetməyə dair müəyyən təlimlər sistemi və formal hüquqi əsaslar mövcud olsa belə idarəetmənin pillələri əsasən təyinatla formalaşdırılır. Belə ölkələrdə idarəetməyə dair çoxlu sayda xüsusi tədris – təlim mərkəzləri yaradıla, seçkilərin keçirilməsinə dair ilk baxışdan cəlbədic qanunlar qəbul edilə bilər. Lakin, orada idarəetmə orqanlarının seçki yolu ilə formalaşdırılması yaxşı halda imitasiya edilir. Keçmiş SSRİ-də ali seçkili orqanlara, rayon, qəsəbə, kənd sovetlərinə seçkilər buna ən yaxşı misaldır.

Dünyada yerli idarəetmə və özünüidarəetmənin demokratik yolla formalaşdırılmasının bir çox misalları vardır. İlkin olaraq Amerika Birləşmiş Ştatlarının təcrübəsinə istinad edək. Yuxarıda göstərdiyimiz kimi yarandığı tarixdən ABŞ-da yerli idarəetmə orqanları icma prinsipləri ilə formalaşdırılır. Həmin orqanlar vətəndaşların azad, bərabər və birbaşa iştirakı ilə keçirilən seçkilər nəticəsində hüquqi güc və müvafiq səlahiyyətlər əldə edirlər.

Amerikada yerli idarəetmə orqanları qraflıq və şəhərlər səviyyəsində təşkil olunur. Burada yerli hakimiyyət əsasən bütövlükdə əhali tərəfindən seçilən idarəetmə orqanının əlində cəmləşib. Bu orqan mərkəzi orqana aid səlahiyyətlərdən başqa bütün digər səlahiyyətlərə malikdir. Məsələn, o, xüsusi qərarla yerli icra orqanları yaradır və oraya adamlar təyin edir. ABŞ yerli idarəetməsinin maraqlı xüsusiyyətlərindən biri odur ki, bir sıra ölkələrdən fərqli olaraq mühüm hüquq mühafizə vəzifələri, məsələn, polis rəhbərləri olan şeriflər, qraflıq məhkəmələri sədrləri-attorneylər bilavasitə əhali tərəfindən seçilir. Amerikanın əksər ştatlarında Şura icra işlərinin həyata keçirilməsi üçün mütəxəssisləri müqavilə ilə işə qəbul edir. Şəhərlərdə ümumi icra işlərini

həyata keçirmək üçün şura ilə yanaşı Mer də seçilir. Mer bir çox ştatlarda şura tərəfindən, bəzilərinə isə yerli əhalinin səsverməsi yolu ilə seçilir.

ABŞ-da bir çox problemlərlə (ekologiya, sanitariya, təhsil və s.) xüsusi dairələr məşğul olur. Bəzi şəhərlərdə bu dairələr "metro" adlandırılır. Metrolar şəhər meriyası tərəfindən təşkil edilir və olduqca geniş səlahiyyətlərə malikdirlər.

Bizim üçün maraqlı nümunələrdən biri də Fransanın yerli idarəetmə və özünüidarəetmə təcrübəsi ola bilər. Bu ölkədə yerli idarəetmə əsasən şəhərlər, qəsəbələr səviyyəsində həyata keçirilir (qeyd edək ki, Qərbi Avropa ölkələrində bizdə olduğu kimi kənd anlayışı yoxdur). Şəhər və qəsəbələrdə əhali icma şuralarını seçir, şura isə öz növbəsində icra orqanlarını seçir, yaxud təyin edir. Şəhər və qəsəbələrdə icma şurası meri seçir. Bir sıra hallarda mer birbaşa seçki yolu ilə əhali tərəfindən seçilir. Fransada yerli seçkili orqanların sayı bir qayda olaraq 8-12 nəfərdən ibarət olur.

Həm ABŞ-da, həm də Fransada yerli özünüidarəetmə orqanlarının səlahiyyət müddəti iki ildir. Demokratik ölkələrin bir çoxunda bələdiyyə və digər yerli idarəetmə orqanlarının səlahiyyət müddəti 2-6 ilə bərabərdir. Bəs Azərbaycanda vəziyyət nə yerdədir?

Azərbaycan öz müstəqilliyini bərpa etmiş ölkə olsa da burada hələ də yerli idarəetmə və özünüidarəetmə orqanları formalaşdırılmayıb. Mövcud idarəetmə sistemi keçmiş SSRİ-də olduğu kimi qalır. Bu gün qərar və sərəncamlara yuxarıdan aşağıya müzakirəsiz və sözsüz əməl edilməsi idarəetmənin başlıca meyarı sayılır. Son bir neçə ildə idarəetmə sahəsindəki islahatlar hələ yerli idarəetmə və özünüidarəetmə səviyyəsinə gəlib çatmayıb.

Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanın idarəetmə sistemi aşağıdakı sxem üzrə fəaliyyət göstərmiş: mərkəz → muxtar respublika → muxtar vilayət → rayon → qəsəbə → kənd. Belə bir sxem ilk növbədə mövcud inzibati-ərazi bölgüsü ilə əlaqədar olmuşdur. Burada təbii-coğrafi və tarixi amillər də mühüm rol oynayıb.

İdarəetmə səviyyələrinin mövcud vəziyyəti də müəyyən istisna ilə göstərilən sxemə uyğundur:

Ümumrespublika → Naxçıvan Muxtar Respublikası → respublika tabeli şəhərlər → şəhərlər → qəsəbələr → kəndlər.

Birinci iki pillə istisna olunmaqla digər səviyyələr yerli idarəetmə və özünüidarəetmə funksiyalarının daşıyıcıları hesab edilir. Üçüncü pillənin konstitusion statusu bu gün də mübahisəlidir. Belə ki, bu şəhərlərin çoxunda bir neçə rayon vahidi mövcuddur. Məsələn, qəbul etdiyi əsasnaməyə görə Bakı Şəhər İcra Hakimiyyətinin səlahiyyətlərinə vətəndaşlıq aktlarının qəbulu, kommunikasiya şəbəkələrinə xidmət, şəhərin təmizliyinə nəzarət, şəhər təhsil müəssisələri və əhaliyə xidmətin təşkili daxildir. Sual doğuran budur ki, Bakı şəhərində yerləşən rayonlar da oxşar səlahiyyətlərə malikdirmi və əgər belədirsə hansı dərəcədə? Faktiki olaraq adları çəkilən orqanlar üstqurum olduğundan sualın cavabı hələlik açıq qalır. Oxşar vəziyyət respublika təbəçiliyində olmayan (bu anlayışın özü də mübahisəlidir) şəhərlərdə də mövcuddur.

Digər iki pillənin strukturu aşağıdakı kimidir:

Rayon icra hakimiyyəti → şəhər icra nümayəndəliyi → kənd icra nümayəndəliyi → qəsəbə icra nümayəndəliyi.

Sadələnən pillələrin fəaliyyəti hələ 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezident Aparatı tərəfindən hazırlanmış və Prezidentin fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Ərazi hakimiyyət və idarəetmə orqanları haqqında" Əsasnamə ilə tənzimlənir. Bu Əsasnaməyə görə yerli idarəetmə orqanları özündən yuxarıdakı orqanın təyinatı əsasında formalaşdırılır.

Azərbaycanda yerli idarəetmə və özünüidarəetmə orqanlarının formalaşdırılması 12 noyabr 1995-ci il tarixdə ümumxalq referendumu tərəfindən qəbul edilmiş "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası"nda öz əksini tapıb. Konstitusiya yerli idarəetmənin təşkili, səlahiyyətləri, müstəqilliklərinin təminatına dair xüsusi bölməyə malikdir. Bu, dördüncü bölmədir. Həmin bölmənin 142-ci maddəsində göstərilir ki, Azərbaycanda yerli idarəetməni seçkilər yolu ilə yaradılmış bələdiyyələr həyata keçirir.

Konstitusiyanın 143-cü maddəsinə görə, bələdiyyələr fəaliyyətlərini bələdiyyənin sədri tərəfindən çağırılmış iclaslar və komissiyalar vasitəsilə həyata keçirir. Bələdiyyələr öz fəaliyyətlərində tam müstəqildir və öz iclaslarında baxılan məsələlərə dair sadə səs çoxluğu ilə qərarlar qəbul edə bilər (maddə 145, 146).

Konstitusiyaya görə (maddə 144) bələdiyyələr yerli vergilərin və ödənişlərin müəyyən edilməsi, yerli büdcənin formalaşdırılması, icrası və hesabatı, bələdiyyə mülkiyyətinə sahiblik, onun üzərində sərəncam, sosial müdafiə, sosial inkişaf proqramlarının qəbulu və icrası, yerli inkişaf və yerli ekoloji proqramların qəbulu və icrası səlahiyyətlərinə malikdir. Bu məsələlər bir qayda olaraq prosedura uyğun şəkildə bələdiyyələrin iclasında qəbul edilir.

Konstitusiyanın 144-cü maddəsinin 2-ci bəndinə uyğun olaraq bələdiyyələrə əlavə səlahiyyətlər də verilə bilər və bu səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi üçün bələdiyyə üzrə müvafiq zəruri maliyyə vəsaiti də ayrılmalıdır.

Bələdiyyələrə seçkilərin qaydaları və bələdiyyələrin statusu qanunla müəyyən edilir (142-ci maddə, 3-cü bənd). Konstitusiyanın tələblərinə uyğun olaraq bu gün Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində "Yerli özünüidarə məsələləri üzrə daimi komissiya" yaradılıb. Komissiyanın tərkibi 10 nəfərdən ibarətdir.

Komissiyanın fəaliyyətində tanınmış hüquq mütəxəssisləri yaxından iştirak edirlər. Lakin, komissiyanın fəaliyyəti hələlik öz nəticəsini verməyib. Belə ki, Konstitusiyanın qəbulundan üç il keçməsinə baxmayaraq, bu günə qədər Milli Məclis tərəfindən yerli idarəetmə və özünüidarəetmə orqanlarına seçkilərin həyata

keçirilməsi üçün müvafiq qanun qəbul edilməyib. Halbuki, "Bələdiyyə seçkiləri haqqında" Qanunun iki layihəsi iki ildir ki, Milli Məclisə təqdim olunub.

Bu gün ölkədə yerli özünüidarəetmə orqanlarının formalaşması üçün hüquqi bazanın yaradılması ən mühüm şərtlərdəndir. Əgər hər bir vətəndaş idarəetmənin formalaşmasına bilavasitə cəlb olunarsa, bu, ölkədə demokratiyanın inkişafı yolunda çox mühüm addım olardı.

AVROPA BİRLİYİNİN İNSTİTUTLARI

ELXAN MEHDİYEV

Avropa parlamentinin birgə qərarlar qəbul edilməsi istiqamətində müəyyən səlahiyyəti vardır. Bu, əsasən, daxili bazar, Avropa Birliyi büdcəsi, yeni üzvlərin qəbulu və assosiativ üzlük müqavilələri və sair məsələləri əhatə edir. Bu səlahiyyət Maastrixt müqaviləsindən sonra daha da artmış və Avropa Parlamenti indi daxili bazar qanunvericiliyi ilə bağlı məsələlərdə də veto hüququ əldə etmişdir. Hazırda Avropa Parlamenti Avropa Komissiyasına etimadsızlıq göstərmək hüququna malikdir. Avropa Komissiyasının üzvləri Avropa Parlamentində bəyənildikdən sonra öz vəzifələrini tuta bilər. Bu hüququ da ona Maastrixt müqaviləsi vermişdir.

Avropa parlamentinin üzvləri hər beş ildən bir üzv dövlətlərin nümayəndələrindən birbaşa seçimlə seçilir. Üzvlərin sayı əhalinin sayına görə müəyyən edilir. Məsələn, Belçikanın 24, Hollandiyanın 25 üzvü olduğu halda, İspaniyanın 60, Almaniya, Fransa və İngiltərənin 81 üzvü vardır.

1979-cu ilə kimi milli parlamentlər öz nümayəndələrinə Avropa Parlamentində iştirak etmək üçün səlahiyyət verirdilər. Parlamentin katibliyi Lüksemburqda yerləşir. Komitə görüşləri Brüsseldə, sessiyalar isə, bir qayda olaraq, Strasburqda keçirilir.

Avropa Şurası

Avropa Şurası üzv dövlətlərin dövlət və hökumət başçılarını bir araya gətirir. Şura Birliklə bağlı spesifik məsələləri və Birliyin xarici siyasət məsələlərini müzakirə edir. Şura yaranandan sonra Avropa Parlamentinə birbaşa seçkilər, iqtisadi və pul birliyi, ümumi kənd təsərrüfatı siyasəti, maliyyə islahatları ilə bağlı mühüm qərarlar qəbul etmişdir. Avropa Şurası üzvləri ən azı 2 ildə iki dəfə görüşürlər. Onların iclasında Avropa Komissiyasının sədri də iştirak edir.

Şura

Şura (Nazirlər Şurası da adlanır) ümumiyyətlə, Birliyin qərar verən orqanıdır. Burada, əsasən, müzakirə olunan məsələ ilə bağlı sahənin naziri (üzv ölkələrin hökumətlərinin nümayəndələri, məsələn, xarici işlər və ya kənd təsərrüfatı naziri) iştirak edir.

Şuranın Prezidentlik strukturu 6 aydan bir dəyişir. Şura iclasları qapalı olur. Nazirlər Şurası və Avropa Şurası Birliyin ümumi xarici və təhlükəsizlik siyasətini ifadə edən strukturlardır.

Şuranın qərarları çoxluğun səsi ilə qəbul edilir, bir çox hallarda çoxluğun sadə üstünlüyü kifayət edir. Elə hallar var ki, orada tam vahid mövqe tələb olunur.

Avropa Birliyi müqaviləsinə görə Şura ilə Parlament arasında aşağıdakı məsələlərlə bağlı əməkdaşlıq proseduru yaradılmışdır: diskriminasiyanın ləğv edilməsi, fəhlələrin azad hərəkatı, qanun və direktivlərin vahid bazara uyğunlaşdırılması, fəhlələrin təhlükəsizliyi və səhhəti ilə bağlı tədqiqat və inkişaf proqramlarını detallarla uzlaşdırılması.

Şura Birliyin illik büdcəsini bəyənir və Avropa Parlamentinə təqdim edir. Parlament istəsə, istənilən yərə düzəliş edə bilər. Üzv ölkələrin daimi nümayəndələrindən təşkil edilən Komitə Şuranın işini hazırlayır. Bu komitə Şura ilə Komissiya arasında körpü rolunu oynayır.

Avropa Komissiyası

Komissiya Birliyin icraedici orqanıdır. O, Birliyin siyasətini irəli sürür və Birliyin əsas maraqları çərçivəsində hərəkat edir. Müqavilələrin qoruyucusu kimi, o, Birliyin qanunlarının yerinə yetirilməsini müşahidə edir.

Komissiya 17 nəfərdən ibarət olur və 5 illiyə təyin olunur. Prezident və vitse-prezident bu üzvlər arasından 2 illiyə seçilir və yenidən seçilir. Komissiyanın hər bir üzvünün müəyyən sahə üzrə məsuliyyəti vardır.

Komissiya öz qərarlarını sadə çoxluq əsasında qəbul edir. Komissiya üzvləri tam müstəqil olub, heç bir başqa hökumətin və ya təşkilatın göstərişi ilə hərəkat etmir.

Ədalət Məhkəməsi

Ədalət Məhkəməsi Birliyin məhkəmə hakimiyyəti orqanıdır. Bu orqan 13 hakimdən ibarətdir. Onlar üzv ölkələr arasında razılaşmaya əsasən 6 illiyə təyin olunurlar. Məhkəmənin işi, Birliyin qanunlarının tətbiq edilməsində və təfsirində təhriflərə yol verməmək, Şuranın və Komissiyanın qəbul etdiyi qanunların qanuniliyini müəyyən etmək, milli məhkəmələrin ona həvalə etdiyi (Birliyin qanunları ilə bağlı) məsələlərə baxmaqdan ibarətdir. İstənilən üzv ölkə, əgər hesab etsə ki, digər ölkə Birliyin qanunlarına riayət etmir, onda həmin ölkə qanunu pozan ölkəni məhkəmə qarşısına gətirə bilər.

Auditor Məhkəməsi

Auditor Məhkəməsi Birliyin hesabatını, onun gəliri və xərclərini, eləcə də, hesabatda göstərilməyən xərcləri yoxlayır. Auditor yoxlaması hesabat statistikası üzərində, lazım olduqda isə xərclər olduğu yerdə aparılır. Üzv ölkələrdə də bilavasitə Birliklə birgə yoxlamalar ola bilər. Auditor Məhkəməsi öz hesabatını dərc edir.

Şura, Avropa Parlamenti ilə məsləhətləşmə əsasında Auditor Məhkəməsinin 12 üzvünü müəyyənləşdirir. Onlar öz işlərində tam müstəqildirlər.

Avropa İnvestisiya Bankı

Avropa İnvestisiya Bankı ayrıca hüquqi şəxs olaraq Birliyin bank işləri üzrə qolunu təşkil edir. Onun üzvləri Birliyin üzvləridir. Öz fondları hesabına Bank Birliyin az inkişaf etmiş regionlarının dirçəlməsinə, şirkətlərin inkişafına, yeni iş yerlərinin açılması və üzv ölkələrin xeyrinə layihələrin işlənməsinə yardım edir. Bank assosiativ üzvlərə də maliyyə-kredit məsələləri ilə bağlı yardımlar edir.

MÜTƏŞƏKKİL CİNAYƏTKARLIQ VƏ AZƏRBAYCAN QANUNVERİCİLİYİ

İBRAHİM BABAYEV

Azərbaycan Respublikası Milli Məclis Aparatının

İnzibati və hərbi qanunvericilik şöbəsinin baş məsləhətçisi

Cəmiyyətimizdə mütəşəkkil cinayətkarlığın varlığının etiraf edildiyi bir dövrdə qanunvericiliyin vəzifəsi hüquqi mübarizə tədbirlərinin hazırlanması, hüquq-mühafizə orqanlarının vəzifəsi isə bu və ya digər qanunvericilik aktı normalarının konkret əməllərə düzgün tətbiqidir.

Əgər əvvəllər biz cinayətin bir qrup şəxs tərəfindən əvvəlcədən əlbir olmaqla törədilməsi haqqında danışırıqsa artıq Azərbaycan Respublikasının mövcud cinayət qanunvericiliyinə mütəşəkkil cinayətkarlıq anlayışı məlumdur. Lakin cəmiyyətimizin bu gün qarşılaşdığı problem mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizənin səmərəliliyini artırmaq üçün qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsini və əməli işçilərin ixtisas cəviyyəsinin yüksəldilməsini tələb edir. Cinayətkar təşkilatlar və ya birliklərdən söhbət gedəndə təkcə konkret cinayət əməlini törədən şəxslərin birləşdirilməsi deyil, həm də ümumi hərəkət proqramı, məqsədlər, vəzifələr və ümumi davranış normalarının hazırlanması nəzərdə tutulur. Bu cinayətkar qruplaşmalar, bir qayda olaraq, geniş maddi imkanlara və əmlaka malik olur. Onların fəaliyyəti mövcud cinayət qanunvericiliyinə əsasən cəzalandırılmalı bilən konkret cinayət çərçivəsindən kənara çıxır. Bu halda birliyin müxtəlif üzvlərinin fəaliyyətinin koordinasiyasına, ümumi hərəkət xəttinin, strategiyasının, taktikasının hazırlanmasına, digər birləşmə və qruplarla qarşılıqlı əlaqələrin xassəsini müəyyənləşdirməyə ehtiyac yaranır. Bununla yanaşı cinayətkar qruplaşma üzvlərinin yaşayış, nəqliyyat və digər vacib şəraitlə təmin edilməsi ilə əlaqədar funksiyaların ayrılması hallarına tez-tez rast gəlinir.

Cinayətkar fəaliyyət müərkəb olduqca onun yaratdığı təşkilatlar nəinki dövlətin qayda-qanunun təmin edilməsi səylərinə qarşı durur, hətta şantaj və fiziki məhv etmə yolu ilə onlara nəzarət etməyə çalışırlar. Cinayətkar təşkilatın bu səviyyəsində söhbət bir təşkilat kimi cinayətkar birliklə, həm də onun çoxşaxəli fəaliyyəti ilə mübarizədən getməlidir. Cinayətkar qrupun konkret cinayət törədən üzvləri üçün hüquq-mühafizə orqanlarında aparılan işin istintaqına təsir etmək, xarici pasport alaraq xaricə getmək və s. o qədər də asan deyil. Cinayətkar birlik üçünsə bu, problem deyil. Mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə bölmələrinin vəzifəsi cinayətkar birliklərin aşkar və ifşa edilməsidir. Bu birliklərin səciyyəvi xüsusiyyətlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- mövcudluğun davamlılığı və müddəti;
- cinayətkarlıq fəaliyyətinin proqramlaşdırılması;
- maksimal gəlirin əldə edilməsi məqsədi;
- konkret cinayətin törədilməsində iştirakla ümumi təşkil olunmuş fəaliyyətin eyni vaxta düşməməsi məqsədilə funksiyaların müvafiq surətdə bölüşdürülməsi;
- müəyyən davranış normaları və onlara tabe olma sisteminin mövcudluğu.

Bu gün cinayətkar mühitin müəyyən strukturu bərqərar olmuşdur. Bu strukturun mənzilləri aşağıdakılardır:

- müəyyən ərazidə ümumi cinayətlə məşğul olan mütəşəkkil qruplar;
- bundan başqa iqtisadiyyat sahəsində cinayətlə məşğul olan mütəşəkkil qruplar;
- azadlıqdan məhrum olma yerlərində fəaliyyət göstərən mütəşəkkil qruplar;
- regionlararası əlaqələrdən istifadə edərək cinayət törədən mütəşəkkil qruplar;
- quldur yönli mütəşəkkil qruplar;
- beynəlxalq əlaqələri olan mütəşəkkil qruplar.

Cinayətkar birliyin nümayəndələri qanuna zidd əməldə bilavasitə və bilvasitə iştirak etmirlər, bununla yanaşı onlar diqqəti əlverişli cinayət fəaliyyətini təmin edən şəraitin yaradılması və dəstəklənməsində cəmləşdirirlər. Beləliklə, cinayətkar birlikləri müəyyən ərazilərdə və ya cəmiyyətin fəaliyyəti dairələrində qanuna zidd gəlirlərin mənbəyinə nəzarət edən cinayətkar qrupların çoxsəviyyəli birlikləri kimi müəyyənləşdirmək olar. Bu gün cinayətkar birliklər cinayət və cinayət-prosessual qanunvericiliyindəki boşluqlardan, dövlət aparatında korrupsiyaya uğramış əlaqələrin mövcudluğundan, daxili təhlükəsizlik strukturunun yaradılmasından istifadə edərək öz yoldaşlarını təmizə çıxarmağa imkan verən konspirasiyanın yüksək səviyyəsi ilə səciyyələnir. Bunun nəticəsində biz yüksək səviyyədə təşkil olunmuş cinayətkar qrupların sistemləşdirilmiş surətdə cinayət törədən əməllərinin qanuna zidd fəaliyyətinin coğrafiyasını genişləndirməsi halı ilə üzləşdik. Artan sayına və fəaliyyət miqyasına görə onlar beynəlxalq və transmilli xassə daşıyır. Buna görə də indi cinayətin hər hansı bir ölkədə planlaşdırılıb, digər ölkədə törədilməsi halları az deyil. Başqa sözlə desək, cinayətkarlıq fəaliyyəti müasir mərhələdə daha kəskin ifadə olunmuş korporativ cinayətin əlamətlərini qazanmışdır.

Ümumiyyətlə, mütəşəkkil cinayətkarlığı parlaq ifadə olunmuş təşkilat strukturu və ciddi iyerarxiyası, xüsusi sosial, mənəvi davranış və məsuliyyət normaları, sanksiya və şirnikləndirmə sistemi, cinayətkarlıq fəaliyyətinin müxtəlif sahələrinə qoyulan kifayət qədər pul vəsaiti olan, yerli mafiya nümayəndələri öz xarici həmkarları ilə sistemləşdirilmiş əlaqələr yaratmaq üçün xaricə getdikdə beynəlxalq meydana sıcrayış edən təşkilat və ya birlik kimi səciyyələndirmək olar.

Yuxarıda deyilənlər cinayətkar qruplaşmaların fəaliyyətinin geniş miqyaslı olmasını, cinayətlərin törədilməsi metodu və üsullarının kəskinliyini sübut edir.

Mütəşəkkil cinayətkarlıqla səmərəli mübarizə üçün hüquq-mühafizə orqanlarının mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə apararı xüsusişədirilmiş bölmələri yaradılır. Buna əsaslanaraq yuxarıda adı çəkilmiş bölmələrə cinayətkar birliyi vaxtında aşkar və ifşa etməyə imkan verən əlavə səlahiyyətlər verilməlidir. Bu nöqtəyi-nəzərdən respublikamızda bu məsələ üzrə aparılan qanunvericilik işinin bəzi məsələlərinin üzərində dayanmaq istədim.

Birincisi, mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə haqqında qanun layihəsinə görə mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə apararı xüsusişədirilmiş bölmələrin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Bəziləri bunu daxili işlər orqanlarının struktur vahidi kimi qəbul etsə də, işçi qrupun fikrincə, bu cür bölmələr milli təhlükəsizlik və prokurorluq orqanları da daxil olmaqla hər bir hüquq-mühafizə orqanı nəzdində yaradılmalıdır.

Əksər hallarda mütəşəkkil qruplar və birliklərin törətdiyi cinayətlər cinayət axtarışı şöbəsi və ya digər bölmələrin işçiləri tərəfindən açılır. Burada belə bir sual meydana çıxır: ayrı-ayrı struktur bölmələrin qarşılıqlı fəaliyyətini məqsədəuyğun surətdə necə qurmaq olar? Təsəvvür edilir ki, özündə mütəşəkkil cinayətkar strukturu və davam edən cinayət fəaliyyəti göstərən davamlı birləşmənin mövcudluğunu əks etdirən materiallar təşkil olunmuş cinayətkarlıqla mübarizə apararı xüsusişədirilmiş bölmələrə ötürülməlidir. Bu materialdan həm də cinayətkar fəaliyyətin məqsəd və məzmununun özündə kriminal gəlirin təminatını, rəsmi strukturlardan istifadəni, dövlət orqanlarının fəaliyyət sabitliyinin pozulması və deformasiyasını birləşdirdiyi də bilinməlidir.

Əlbəttə ki, hüquq-mühafizə orqanlarının digər struktur bölmələrinin əməkdaşları üçün müvəffəqiyyətlə apardıqları və çox əmək sərf etdikləri işin materiallarından ayrılmaq çətinidir. Onlar bu materialların nə üçün ötürülməsini dərk etməlidir və bu ötürülmənin zəruriliyi qanunla rəqlamentləşdirilməlidir. Buna baxmayaraq, bəzən belə bir fikir söylənir ki, mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə apararı xüsusişədirilmiş bölmələr iqtisadi cinayətkarlıqla mübarizə bölmələrinin işindən bəhrələnilrlər.

Mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə apararı xüsusişədirilmiş bölmələrə əlavə səlahiyyətlər verilərsə və belə materiallar üzrə xüsusi cinayət-prosessual və operativ-axtarış iş rejimi nəzərdə tutularsa, yuxarıda qeyd edilənlər mümkün ola bilər. Məsələnin yalnız bu cür qoyuluşu şəraitində, məsələn, cinayət axtarışı şöbəsinin işçisi belə işlərin açılması üçün onun kifayət qədər səlahiyyətinin olmasını dərk edə və materialların rəsmi surətdə ötürülməsində maraqlı ola bilər. Eyni zamanda materialların ötürülməsi vəzifəsinin pozulması müvafiq surətdə cəzalandırılmalıdır.

Mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizənin cinayət-hüquqi tədbirlərinə toxunmadan Azərbaycan Respublikasının qanun layihəsinin maliyyə və iqtisadi fəaliyyətin yoxlanmasını əks etdirən bəzi məqamlarının üzərində dayanmaq istədim.

Belə ki, məsələ, layihəyə görə, şəxsin təşkil olunmuş cinayətkar birləşməyə aid olması haqqında məlumat olduqda təşkil olunmuş cinayətkarlıqla mübarizə bölməsi prokurorun razılığı ilə həmin şəxsin maliyyə-iqtisadi fəaliyyətinin ilkin yoxlanışını apara bilər.

Diqqəti belə bir maddə də cəlb edir ki, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq orqan və təşkilatların rəhbərləri, vəzifəli şəxsləri, digər işçiləri, eləcə də fiziki şəxslər mənşəyinin qeyri-qanuniliyi haqqında məlumatı olan və ya mənşəyinin qeyri-qanuniliyi fərz edilən əmlak və pul vəsaitini mühafizə üçün qəbul etdikləri və sərmayəyə çevirməyə kömək etdikləri halda, fiziki və hüquqi şəxslərin cinayətkar gəlirlərin leqallaşdırılması üçün məsuliyyət daşıyırlar.

Və ya bu qanun layihəsinin digər normasını götürək. Bu normaya görə cinayətkar gəlirlərin leqallaşdırılması və artırılmasında günahlandırılan fiziki və hüquqi şəxslərin hesabları və əməliyyatları üzrə əmanətləri haqqında, eləcə də iqtisadi fəaliyyəti haqqında məlumat Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunvericiliyi tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada alına bilər.

Bu tələb "Banklar və bank fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununda dəyişikliklərin edilməsinə səbəb oldu. Həmin qanunun 35-ci maddəsi yalnız qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə hökmü əsasında hesablar və əmanətlər haqqında məlumatın əldə edilməsini nəzərdə tuturdu. Qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə hökmü isə birincisi, qaldırılmış cinayət işinin olmasını, ikincisi isə bu iş üzrə məhkəmə istintaqının başa çatmasını nəzərdə tutur. Belə halda şəxsin, fəaliyyətinin əsas istiqaməti "çirkli" pulların yuyulması olan cinayətkar birləşməyə aid olması haqqında iş üzrə istintaqın axıra çatdırılması mümkün olmazdı.

KÜTLƏVİ ÖZƏLLƏŞDİRMƏ PROQRAMLARININ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

QUBAD İBADOĞLU

Azərbaycan özəlləşdirmə sahəsində II Dövlət Proqramlarının qəbulu ərəfəsini yaşayır. Əvvəlki proqramla müqayisədə yeni proqramda iri və strateji müəssisələrin özəlləşdirilməsinə üstünlük veriləcəyi nəzərdə tutulur. Hazırda respublikada kiçik özəlləşdirmə başa çatmaq üzrədir. Özəlləşdirmə başlayandan (26 mart 1996-cı il) indiyə qədər (1 dekabr 1998-ci il) Azərbaycanda 20229 kiçik dövlət müəssisəsi və obyekt özəlləşdirilib. Bu dövr postsosialist ölkələrin bir çoxunda özəlləşmənin başa çatdığı vaxtdan sonraya təsadüf edir. Beləliklə də, Azərbaycan həmin ölkələrin təcrübəsi ilə tanışlıq və onun müsbət cəhətlərindən bəhrələnmək üçün xeyli geniş imkanlara malikdir.

Özəlləşdirmə “zəfər yürüşünə” 70-ci illərdən başlayaraq, dünyanın 80-dən çox ölkəsində sınaqdan keçirilib. Böyük Britaniyada “tetçerizm”, Çində “kənddə islahatlar”, Türkiyədə “kamuların islahatı” adlanan böyük özəlləşdirmə prosesi 80-ci illərin sonu-90-cı illərin əvvəlində keçmiş sosialist məkanını əhatə edən 18 ölkədə geniş vüsət aldı. Müxtəlif ölkələrdə fərqli adlar daşıyan belə proqramlar fərqli şəraitlərdə də həyata keçirilməyə başladı. Bu tip proqramlar Çexiya və Slovakiyada “kupon özəlləşdirilməsi”, Litvada “sürətli özəlləşdirmə”, Monqolustan və Rumıniyada “vətəndaş proqramları”, Polşada “kütləvi özəlləşdirmə”, Rusiyada “vauçer özəlləşdirməsi” adı ilə tarixə düşdü. Azərbaycanda isə bu proqram “çek özəlləşdirməsi” adlandırıldı. Ümumilikdə kütləvi özəlləşdirmə proqramları adı ilə qruplaşdırılan belə proqramlar bir-birindən aşağıdakı əlamət sıraları üzrə fərqləndirilə bilər:

- a) proqramın məqsədinə görə,
- b) onun reallaşdırılması üsulları və miqyasına görə,
- v) reallaşdırma tempinə görə,
- q) proqramların daxili uyğunluğuna görə və
- d) proqramların reallaşdırılması ilə əlaqədar risklərə görə.

a) Kütləvi özəlləşdirmə proqramları özündə bir neçə ümumi məqsədləri birləşdirə bilər: siyasi məqsədlər (iqtisadi transformasiya prosesinə əhəlinin geniş kütləsinin cəlbə), sosial məqsədlər (səhmlərin bölgüsünün ədalətli forması), sistemli məqsədlər (iqtisadiyyata bazar prinsiplərinin tətbiqi), səmərəliliyin yüksəldilməsi məqsədləri (idarəetmənin və istehsalın modernləşdirilməsi). Çexiya-Slovakiyada həyata keçirilən özəlləşdirmə proqramları qarşısına sistemli və siyasi, Rusiyada birinci növbədə siyasi, sonra isə sistemli, Polşada səmərəliliyin yüksəldilməsi və sosial ədalətin təmini, Qırğızıstanda sistem dəyişiklikləri məqsədlərini qoymuşdur. Azərbaycanda özəlləşdirmə proqramlarının məqsədləri Rusiya ilə üst-üstə düşür.

b) Kütləvi özəlləşdirmə proqramları müxtəlif ölkələr üzrə özünəməxsus miqyaslara və idarəetmə dərəcələrinə malik olub. Digər proqramlarla müqayisədə Rusiyada özəlləşdirmə proqramının əhatə dairəsi daha geniş olaraq, özündə Rusiyanın bütün əhalisini və dövlət müəssisələrinin 80 faizini birləşdirib. Polşa modeli ondan xeyli dərəcədə fərqlənərək daha məhdud dairədə reallaşdırılmış və dövlətin əsas fondlarının 11 faizindən bir qədər çoxunu əhatə edib. Bu proqramın həyata keçirilməsində Polşa vətəndaşlarının 69 faizi iştirakçı olub. Bu proqramların ortasında isə Çexiyada özəlləşdirmə modeli dayanır ki, o da dövlət fondlarının 25 və ölkə əhalisinin 56 faizini əhatə edib. Azərbaycanda müvafiq surətdə dövlət mülkiyyətinin 75,7 faizinin özəlləşdirilməsi nəzərdə tutulub ki, bu məqsədlə ölkənin bütün vətəndaşlarına çeklər paylansa da, I özəlləşdirmə proqramının nəticəsi olaraq əhəlinin heç bir faizi də səhmdara çevrilə bilməyib.

v) Bütün kütləvi özəlləşdirmə proqramları gerçəkləşdirmə sürətir parametri üzrə bir-birindən fərqlənir. Ən gərgin qrafik üzrə çek özəlləşdirilməsi həyata keçirilib. Orada dövlət fondlarının 25 faizinin özəlləşdirilməsi il yarımliq müddət ərzində, daha doğrusu praktiki olaraq 1993-cü ilin sonunadək başa çatdırılıb. Rusiya variantı üzrə həyata keçirilən özəlləşdirmə proqramına müvafiq surətdə 2 aya dövlət müəssisələrinin yenidən qurulması, ardıcıl olaraq 18 ay müddətində isə əhəli arasında səhmlərin milli investisiya fondlarında yerləşdirilməsi işi başa çatıb. Milli investisiya fondlarının özəlləşdirilməsinə də üç il vaxt sərf olunduğundan, demək olar ki, Polşada özəlləşdirmə prosesi 5 illik müddəti əhatə edib.

q) Hər bir kütləvi özəlləşdirmə proqramlarında fəaliyyət ardıcılığına görə müəyyən özünəməxsus xüsusiyyətlər meydana çıxsə da, onların təbii olaraq ardıcıl fəaliyyətini üç mərhələyə qruplaşdırmaq mümkündür. Belə təsnifat proqramların daxili uyğunluğu əsasında aparılır. Belə ki, bütün proqramlar üzrə birinci mərhələdə vauçer, çek, kupon və ya səhm hüququ barədə şəhadətnamə paylanmaqla dövlət müəssisələrinin səhmlərinə süni tələbat yaradılır. İkinci mərhələdə özəlləşdirilən müəssisələrlə vauçer sahibləri arasında vasitəçilik funksiyasını yerinə yetirən investisiya fondları formalaşdırılır. Üçüncü mərhələdə müəssisələrin səhmləşdirilməsi, dəyərin qiymətləndirilməsi və kiçik emissiya prospektlərinin buraxılış yolu ilə onların təklifi həyata keçirilir.

d) Risk anlayışı heç də pul itirilməsi ilə bağlı deyil, burada söhbət məqsədə çatmağın dərəcəsi, son nəticələrin uğurundan gedir. Polşa və Rumıniyada reallaşdırılan proqramlarda aşağıdakı beş amilin nəticəsi olaraq əhəli üçün risk dərəcəsi xeyli aşağı salınıb: proqrama daxil edilən müəssisələrin əvvəlcədən seçilməsi yolu ilə, investisiya fondlarının hər bir müəssisənin seçilməsinə peşəkar yanaşması, şirkətlərin oəaliyyətinin monitorinqinin peşəkar aparılması, ?atış qiymətinin aşağı salınması və fondlar vasitəsilə manver yolu ilə. Riskin aşağı salınmasının digər amili təbliğat mexanizminin düzgün qurulması, aşkarlıq, vətəndaş nəzarəti vasitəsilə özəlləşdirilən müəssisə və obyektlər barəsində informasiya boşluğu yaratmaqdan ibarətdir. Hökumətin və parlamentin özəlləşdirmənin gedişinə diqqət yetirməsi də riskin azaldılması üzrə vacib məqsədlərdən hesab olunur.

Azərbaycanda bu və ya digər məsələlərə az əhəmiyyət verilməsi, əhalinin səhmləşdirmə prosesinə cəlb etmə mexanizminin düzgün qurulmaması, onların əmlak hüquqlarının pozulması halları özəlləşdirmənin reallaşdırma riskinin artırılmasına təsir edən amillərdən sayıla bilər.

Yuxarıda qeyd olunanları ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, özəlləşdirmə proqramlarına müxtəlif ölkələr fərqli aspektlərdən yanaşsalar da, onların hamısının qarşısında aşağıdakı 4 qrup problemləri həll etmək vəzifəsi durur:

Birincisi, maliyyə sisteminin sağlamlaşdırılmasıdır ki, praktiki olaraq, bütün ölkələrdə özəlləşdirmə prosesi yüksək inflyasiya, dövlət büdcəsinin kəsirinin artımı və digər mənfi tendensiyalarla müşayiət olunub.

İkincisi, rəqabətin canlandırılması, təbii inhisarların tədricən ləğvi, dövlət və özəl müəssisələrin menecment fəaliyyətinə azadlığı verilməsidir.

Üçüncüsü, əhalinin mülkiyyətçilər təbəqəsinə çevrilməsi yolu ilə iqtisadi artımın yeni tipinin sosial bazasını formalaşdırmaqdan ibarətdir.

Dördüncüsü, dövlətin iqtisadi rolunun və funksiyalarının dəyişdirilməsi, iqtisadiyyatın səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədləri daşıyır.

İSVEÇ MODELİ

RASİM MUSABƏYOV

fəlsəfə elmləri namizədi

Azərbaycan hələ də dövlət və ictimai quruluşun optimal modelinin gərgin axtarışı və transformasiyası mərhələsindədir. Aydındır ki, bu halda bizə yaxın və doğma olan Türkiyənin təcrübəsi fəal şəkildə tətbiq edilir. Bununla yanaşı, digər qabaqcıl və səmərəli sosial-iqtisadi sistemlərə qoşulma da bizim üçün böyük əhəmiyyət kəsb edə bilər. Ölkəmizin uzun sürən sosialist keçmişini, eləcə də əhalinin geniş təbəqələri arasında mövcud olan ictimai həyat və sosial müdafiənin kollektivçilik formalarına bağlılığı nəzər alsaq Skandinaviya dövlətlərinin, xüsusilə İsveçin təcrübəsi ilə tanışlığın Azərbaycan siyasətçiləri, iqtisadçıları və geniş ictimaiyyət üçün böyük maraq doğurduğunu demək olar.

"İsveç modeli" termini İsveçin sosial-iqtisadi cəhətdən ən inkişaf etmiş ölkə kimi özünü təsdiqləməsi ilə əlaqədar yaranmışdır. O, 60-cı illərin sonunda, İsveçdə cəmiyyətin nisbi sosial münaqişəsizlik şəraitində sürətli iqtisadi yüksəlişin geniş islahatlar siyasətilə müvəffəqiyyətlə uyğunlaşdırılmasının xarici müşahidəçilər tərəfindən qeyd edildiyi dövrdə meydana gəldi. İsveçin bu müvəffəqiyyətli və sakit obrazı o zaman dünyada sosial və siyasi münaqişələrin artması ilə xüsusilə güclü təzad təşkil edirdi. İndi bu termin müxtəlif mənalarda işlənir və nə ifadə etməsindən asılı olaraq müxtəlif məna daşıyır. Bəzi mütəxəssislər bazar münasibətləri və dövlət tənzimləməsini, istehsal sahəsində üstünlük təşkil edən şəxsi mülkiyyət və istehlakın ümumiləşdirilməsini özündə birləşdirən İsveç iqtisadiyyatının qarışıq - müxtəlif ünsürlərdən ibarət olmasını qeyd edirlər. Müharibədən sonrakı İsveçin digər səciyyəvi xüsusiyyəti əmək bazarında əməklə kapital arasında olan münasibətlərin özünəməxsusluğundan ibarətdir. Uzun on illiklər ərzində İsveç gerçəkliyinin vacib elementi əsas tərəf kimi güclü həmkarlar təşkilatları və sahibkarların iştirakı ilə əmək haqqı sahəsində kollektiv müqavilələrin bağlanması haqqında mərkəzləşdirilmiş danışıqlar sistemindən ibarət olmuşdur. Bununla belə həmkarlar təşkilatının həyata keçirdiyi siyasət zəhmətkeşlərin müxtəlif qrupları arasında həmrəylik prinsiplərinə əsaslanırdı. İsveç modelinin müəyyənləşdirilməsinin daha bir üsulu da ondan ibarətdir ki, İsveç siyasətində üstünlük təşkil edən iki məqsəd seçilir: *tam məşğulluq və gəlirlərin bərabərləşdirilməsi*, bu da iqtisadi siyasətin metodlarını müəyyənləşdirir. Yüksək inkişaf etmiş əmək bazarında aparılan fəal siyasət və dövlət bölməsinin son dərəcə genişliyi (bu halda dövlət mülkiyyəti deyil, hər şeydən əvvəl yenidən bölüşdürmə sahəsi nəzərdə tutulur) bu siyasətin nəticəsi kimi qiymətləndirilir. Bu sistemin formalaşması yarım əsrdən çox - 1932-ci ildən başlayaraq (1976 - 1982-ci illəri çıxmaq şərtlə) hakimiyyətdə olan İsveç Sosial - Demokratik Fəhlə Partiyasının (İSDFP) rəhbərliyi altında baş vermişdir. On illiklər ərzində İSDFP ilə İsveç həmkarlar təşkilatının Mərkəzi Birliyi sıx əməkdaşlıq edir, bu da ölkədə reformist fəhlə hərəkatını gücləndirir. Məhz İsveç üçün səciyyəvi olan amillər sırasına aşağıdakıları aid etmək olar: xarici siyasət sahəsində 1814-cü ildən başlayaraq ölkənin dəyişməz neytral mövqe tutması, hər iki dünya müharibəsində iştirak etməməsi, yeni formasionalara, xüsusilə feodalizmdən kapitalizmə dinc keçid üsullarının tarixi ənənələri, iqtisadiyyatın inkişafının uzunmüddətli əlverişli və sabit şəraiti, reformizm meyillərinin fəhlə hərəkatında üstünlük təşkil etməsi (hərəkat kapitalla münasibətlərində bu prinsipləri təsdiq etmişdir. Bu münasibətlərin simvolu olaraq 1938-ci ildə Saltşebadendə həmkarların rəhbərliyi ilə sahibkarlar arasında müqavilələr bağlandı), müxtəlif tərəflərin maraqlarını nəzərə alaraq siyasətçilərin kompromis axtarmağa istiqamətləndirilməsi.

70-ci illərin ortalarından başlayaraq xarici bazarlarda rəqabətin şiddətlənməsi və dərin iqtisadi böhranla əlaqədar olaraq ölkənin vəziyyəti nəzərə cəpəcə dərəcədə mürəkkəbləşdi və İsveç modeli müvəffəqiyyətsizliyə uğramağa başladı. Xüsusilə sənayenin dərin struktur böhranına düşmüş bəzi sahələri dövlətdən çox böyük məbləğdə yardım almağa başladı. Lakin bir çox iqtisadçıların ürəksıxıcı proqnozlarına baxmayaraq İsveç böhrandan çıxmağı bildi. 1983-cü ildən davam edən fasiləsiz iqtisadi yüksəliş göstərdi ki, İsveç modeli dəyişmiş şəraitə uyğunlaşa bildi və bir daha öz yaşamaq qabiliyyətini göstərdi.

İsveç modeli ondan irəli gəlir ki, istehsalın mərkəzləşdirilməmiş bazar sistemi səmərəlidir, dövlət müəssisənin istehsal fəaliyyətinə qarışmır, əmək bazarında aparılan fəal siyasət isə bazar iqtisadiyyatının sosial çatışmamazlıqlarını minimuma endirməlidir. Onun mənası özəl bölmədə istehsalın maksimal yüksəlişi və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün mənfəətin bir hissəsinin vergi sistemi və dövlət bölməsi vasitəsilə (istehsalın əsaslarına toxunmadan) dövlət tərəfindən daha çox bölüşdürülməsindən ibarətdir. Bu halda infrastruktur elementləri və kollektiv pul fondları dayaq rolunu oynayır. Bu, İsveçdə milli gəlirin vergilər və rekord səviyyəsinə çatmış dövlət xərcləri vasitəsilə bölüşdürülməsi, istehlakı və yenidən bölüşdürülməsində dövlətin çox böyük rol oynamasına gətirib çıxardı. Reformist ideologiyasında belə fəaliyyət "*funksional sosializm*" adını aldı. İsveçdə mövcud olan iqtisadi sistem adətən *qarışıq iqtisadiyyat* (çox ünsürlü) kimi səciyyələndirilir. Onun əsasını dövlət tənzimləməsindən fəal surətdə istifadə edən rəqabətə söykənən bazar münasibətləri təşkil edir, bu da İsveç modelinin iqtisadi bazisini təşkil edir. *Qarışıq iqtisadiyyat* dedikdə İsveçin kapitalist bazar təsərrüfatının əsas mülkiyyət formalarının - *özəl, dövlət və kooperativ* formalarının uyğunlaşdırılması, nisbəti və qarşılıqlı təsiri nəzərdə tutulur. Bu formalardan hər biri öz yerini tutaraq iqtisadi və sosial qarşılıqlı əlaqələrin ümumi sistemində öz funksiyasını yerinə yetirir. 50 nəfərdən çox işçisi olan bütün İsveç kampaniyalarının əksər çoxluğu (85 faizə yaxın) özəl kapitala məxsusdur. İstehsal sahəsində məşğul olanların 75 faizi özəl müəssisələrin payına düşür, onların 8 faizi xarici kapitala məxsus firmalarda işləyir. Qalan hissə hər birinə 11-13 faiz düşmək şərtlə dövlət və kooperativlərin payına düşür. Dövlət bölməsi həmişə genişləniib, lakin kooperativ bölməsinin xüsusi çəkisi 1965-ci ildən başlayaraq, demək olar ki, heç dəyişməmişdir. Bu üç mülkiyyət formalarından başqa qarışıq mülkiyyəti olan çoxlu digər kampaniyalar da mövcuddur. Bunlardan həmkarlar təşkilatlarına, əmanət banklarına məxsus firmaları misal çəkmək olar. Lakin onların payı çox kiçikdir.

İsveçdə əmtəə və xidmət istehsalında başlıca rol özəl bölmə oynayır. Onun fəaliyyəti çərçivəsində ixracat ixtisaslaşmasını müəyyənləşdirən cəhətlərdə, hər şeydən əvvəl emal sənayesində üstünlük təşkil edən iri kapitalı göstərmək olar. Özəl bölmənin qalan hissəsi kiçik və orta firmalardan ibarətdir. İsveç iqtisadiyyatı aparıcı sahələrdə istehsalın, kapitalın və inhisarlaşmanın təmərküzləşməsi ilə səciyyələnir. İri (500 nəfərdən artıq işçisi olan) müəssisələrdə sənayedə məşğul olanların 40 faizi, kiçik (50-yədək işçisi olan) müəssisələrdə isə 17 faizi çalışır. Bu halda təmərküzləşmənin artması ən əvvəl iri firmalar səviyyəsində özünü biruzə verir. Sənayedə çalışan işçi qüvvəsinin 40 faizindən çoxu 20 iri kampaniyadan birində işləyir. 200 ən iri kampaniyanın payına sənaye həcmnin, məşğul olanların, kapital qoyuluşunun və İsveç ixracatının 75 faizi düşür.

İsveçdə dövlət bölməsinin ən vacib vəzifəsi sosial və iqtisadi məqsədlər üçün küllü pul vəsaitini toplanması və yenidən bölüşdürülməsidir. Dövlət bölməsində iki səviyyədə mülkiyyətçi var: mərkəzi hökumət və yerli (kommunal) hakimiyyət orqanları. Aşağı səviyyə bəzən kommunal mülkiyyət formasında fəaliyyət göstərir. Bu iki səviyyə mülkiyyət formasına görə birlikdə bir tam təşkil edərək həm iqtisadiyyatda tutduğu yerə, həm də fəaliyyət miqyasına görə fərqlənir.

Dövlət bölməsi və dövlət mülkiyyəti - müxtəlif anlayışlardır. Dövlət mülkiyyəti dedikdə, tam və ya qismən (qarışıq mülkiyyət) dövlətə məxsus müəssisələr nəzərdə tutulur. İsveçdə dövlət mülkiyyətinin xüsusi çəkisi çox aşağıdır. Bunun əksinə olaraq dövlət bölməsinin ölçüsünə görə (bunu isə dövlətin iqtisadi həyata qarışmasının həcmi kimi səciyyələndirmək olar) inkişaf etmiş ölkələr arasında İsveç birinci yer tutur. Dövlət bölməsinin ölçüsü dövlət xərclərinin, istehlakın, ÜDM-dəki vergilərin, dövlət bölməsində məşğul olan əhalinin xüsusi çəkisi kimi göstəricilərlə ölçülə bilər. 1988-ci ildə burada iş qabiliyyəti olan əhalinin 31 faizi işləyirdi, dövlət istehlakı ÜDM-inin 30 faizini, dövlət kapital qoyuluşu 3 faizini təşkil edirdi. 1989-cu ildə istehlak, investisiya və transfert ödəmələr daxil olan dövlət xərcləri ÜDM-in 61 faizini təşkil edirdi. Bu rəqəm 1960-cı ildə 33 faizdən 1970-ci ildə 45 faizədək, 1975-ci ildə 50 faizədək və 1982-ci ildə 67 faizədək (kapitalist dünyasının rekordu) artdı. Sonra o, bir qədər azaldı.

Milliləşdirilmiş müəssisələr, əsasən, xammal sahələrində - dağ-mədən, qara metallurgiya, eləcə də gəmiqayırma, kommunal xidmətlərdə və nəqliyyatda cəmləşmişdir. Bu bölmələrdə milliləşdirilmiş və ya dövlətə məxsus olan müəssisələrin payına bütün əmtəə və xidmətlərin yarısından çoxu düşür. Dövlət mülkiyyəti əmlakı ya səhmdar kampaniya, ya da dövlət müəssisəsi formasını alır. Sonuncular maliyyə və kadr məsələlərində kifayət qədər fəaliyyət azadlığına malikdir. Qiymətlər sahəsində qərarların qəbul edilməsində də onlar müstəqildir. Onlar xərcləri ödəməli və qoyulmuş kapitalın üzərinə gəlir gətirməlidir. Mərkəzi hökumət ölkə iqtisadiyyatına müxtəlif iqtisadi alətlər vasitəsilə həlledici təsir göstərir. Onlardan ən əsası dövlət büdcəsidir. İsveçdə dövlət xərclərinin 50 faizdən çoxunu transfert ödəmələr, yəni mənfəətin özəl bölməyə (ev təsərrüfatlarına və müəssisələrə) köçürülməsi, eləcə də pensiyalar, yaşayış üçün maddi yardım, uşaqlar üçün müavinətlər, xalq təsərrüfatı və sənayeyə edilən maliyyə yardımı təşkil edir. Bura həm də dövlət borcu üzrə faizlərin ödənilməsi aiddir.

Ümumi dövlət xərclərindən transfert ödəmələri çıxıldıqdan sonra qalan vəsait dövlət istehlakı və investisiyalarını təşkil edir. Qalan məbləğin təxminən 90 faizi dövlət istehlakının payına düşür, o cümlədən 2/3 hissə səhiyyəyə, təhsilə, dövlət inzibati orqanlarına və s. xərclənir. Dövlət istehlakının əsas hissəsi dövlət qulluqçularının - səhiyyə işçilərinin, müəllimlərin və s. əmək haqqından ibarətdir. Kommunal xərclərin əsas hissəsi səhiyyə və sosial xidmətlər, ətraf mühitin qorunmasının (təxminən 30 faiz), təhsilin (təxminən 21 faiz),

elektrik və su təminatının (12 faiz), asudə vaxt və mədəniyyətin (5 faiz), nəqliyyat və rabitənin (5 faiz) payına düşür.

İsveç iqtisadiyyatının xüsusiyyəti ölkədə kooperativ hərəkatının rolu və əhəmiyyətindən ibarətdir. O bütün ölkəyə yayılmış və çox güclü mövqeyə malikdir. Kooperativlər İsveçin aqrar ölkədən sənayesi inkişaf etmiş çiçəklənən ölkəyə çevrilməsinə şərait yaratdı. Qarışıq iqtisadiyyatda kooperativ hərəkat demokratik prinsiplərə əsaslanaraq və xalq tərəfindən geniş dəstəklənərək özəl və dövlət mülkiyyətinin "üçüncü qüvvəsi" və ya "üçüncü alternativ" kimi fəaliyyət göstərir. Bəzi sahələrdə - xüsusilə istehlak kooperativləri arasında - kooperasiya bazarda sadə adamların maraqları nöqteyi-nəzərindən, məsələn qiymətqoyma məsələlərində bərabərləşdirici qüvvəyə çevrilmişdir. Keçmişdə istehlak kooperativləri dəfələrlə şəxsi kartellərin müqavimətilə üzləşmişlər. Nisbətən az dramatik formalarda olsa da bu rolu onlar indi də oynayırlar. İsveçdə ev təsərrüfatının 2/3 hissəsi bu və ya digər şəkildə kooperativlərlə əlaqədardır. Gündəlik tələbat malları satışının 20%-i istehlak kooperativlərinin payına düşür. İsveçdə istehlak olunan ərzaq məhsullarının 1/2 - 2/3 hissəsi kooperativlərə daxil olan fermerlər tərəfindən istehsal edilir, süd və ət məhsullarına görə bu rəqəm müvafiq olaraq 99 faiz və 80 faiz təşkil edir. 1989-cu ildən başlayaraq ölkədə 2 mln. üzvü olan Kooperativ İttifaqı (Kİ) fəaliyyət göstərir. Kİ ticarət, istehsalat, bank, nəşr, turizm və maarifçilik fəaliyyəti ilə məşğul olur. Kİ-nin 80-dən çox ticarət bölmələri var (o cümlədən, xaricdə): ərzaq məhsulları istehsal edən zavodlar, xüsusilə un zavodları, çörəxanalar, ətın qablaşdırılması ilə məşğul olan zavodlar, pivə və konserv zavodları, eləcə də bir neçə sənaye müəssisəsi.

Hər bir sosial-iqtisadi model müəyyən məqsədlər üçün yaradılır. İsveç modelində birinci dərəcəli rolu sosial siyasət oynayır ki, o da işçi qüvvəsinin (əsasən yüksək ixtisaslı) təkrar istehsalı üçün qismən normal şəraitin yaradılmasını təmin etməklə sosial gərginliyin azaldılması, sinfi antoqonizm və münaqişələrin neytrallaşdırılması aləti rolunu oynayır. İsveçin inkişafının özünəməxsusluğunu və beynəlxalq əmək bölgüsündə yerini nəzər alsaq bu məsələnin İsveç üçün son dərəcə vacib olduğunu görürük. Sosial siyasət ictimai münasibətlərin sosial ədalət ruhunda dəyişdirilməsinə, gəlirlərin bərabərləşdirilməsinə, sinfi bərabərsizliyin aradan qaldırılmasına və son nəticədə rifah dövləti əsasında yeni demokratik sosializm cəmiyyətinin qurulmasına kömək edir. İsveç həyat səviyyəsinə görə dünyada ən yüksək yerlərdən birini, Avropada isə birinci yeri tutur. Həyat səviyyəsi müxtəlif göstəricilər kompleksi ilə müəyyən edilir. ÜDM və adambaşına düşən istehlaka görə İsveç Avropada və dünyada ilk yerlərdən birini tutur. Gəlirlərin bərabərləşdirilməsinə görə İsveç dünyanın bütün yerdə qalan ölkələrindən irəlində gedir. İsveçdə qadın və kişilərin əmək haqqlarının nisbəti dünyada ən yüksəkdir. Burada uzunömürlülərin sayını göstərən rəqəm ən yüksək göstəricilərdən biridir.

İsveç modelinin əldə etdiyi təcrübə və nailiyyətlərdən biz hansı nəticələri çıxara bilərik?

Birincisi, cəmiyyətin müxtəlif təbəqələri və qüvələri arasında əldə edilən konsensus şəraitində inkişaf uzun müddətlidir və siyasi kompromis və razılıq əldə etmək üçün bizim də İsveç təcrübəsinin dərindən öyrənilməsi və tətbiqinə ehtiyacımız var;

İkincisi, İsveç dövlətinin əhalinin əmək qabiliyyəti olan hissəsinin tam məşğulluğunu təmin etməsi siyasəti böyük maraq doğurur;

Üçüncüsü, İsveç təcrübəsi çox nadirdir, çünki o, dövlətin mülkiyyət və istehsal prosesi münasibətlərinə bilavasitə nüfuz etmədən iqtisadi həyatda böyük rolunu və bu halda hakimiyyət orqanlarının rüsvətxorluğuna yol verilməməsinə özündə cəmləşdirir;

Dördüncüsü, iqtisadiyyatın kooperativ bölməsi səmərəli təşkil edilmişdir və həm özəl, həm də dövlət bölməsində müəssisələrin fəaliyyətində yüksək nəticələr əldə edilməsində zəhmətkeşlərin şəxsi maraqlarının həvəsləndirilməsi mexanizmləri tətbiq edilir.

Material hazırlanarkən "Britanika" ensiklopediyası və A.M.Volkovun "İsveç: sosial-iqtisadi model" (M., "Misl", 1991) kitabından istifadə edilmişdir.

TARİXDƏ İLK QANUNİ VƏ DİNC HAKİMİYYƏT DƏİŞİKLİYİ

HİKMƏT HACIZADƏ

FAR CENTRE,
Vitse-prezidenti

Məşhur Amerika politoloqu Samuel Hantiqtonun fikrinə görə, ölkədə demokratik sistemin bərqərar olduğunu birinci demokratik seçkilərdən sonra deyil, hakimiyyətin dinc və qanuni yolla rəqabət aparan bir siyasi qüvvədən digərinə keçməsinə təmin etmiş növbəti seçkilərdən sonra söyləmək olar. Belə dinc və qanuni hakimiyyət dəyişikliyi ilk dəfə ABŞ-da 1800-cü il prezident seçkilərində baş vermişdir.

Bu seçkilərdə hakim Federalistlər Partiyasından Birləşmiş Ştatlarının ikinci prezidenti Con Adams və görkəmli siyasi xadim, ABŞ-ın İstiqlaliyyət Bəyannaməsinin müəllifi respublikaçı Tomas Cefferon mübarizə aparırdılar. Qeyd edək ki, Adams prezident postunu 1797-ci ildə, heç bir problem olmadan, elə həmin Federalistlər Partiyasının banisi Corc Vaşinqtondan qəbul etmişdi.

1800-cü il seçkiləri olduqca gərgin şəraitdə keçdi və seçicilərin böyük əksəriyyəti öz səslərini respublikaçı Tomas Cefferona verdilər. Lakin seçicilərin səslərinin hesablanmasına dair Konstitusiyada göstərilən üsulun mükəmməl olmaması ucbatından seçkilər ABŞ Konqresi Nümayəndələr Palatasında keçirildi.

Konqresdə uduzan federalistlər seçkilərin nəticələrini ləğv etməyə və öz namizədlərini Konqresdə səsvermə ilə seçməyə cəhd etdilər. Lakin gərgin mübahisələrdən sonra Nümayəndələr Palatası hər halda xalqın səs verdiyi namizədi - Tomas Ceffersonu prezident kimi tanıdı. Konstitusiyaya sonrakı düzəlişlə bu problem aradan qaldırıldı, lakin presedent yaranmış oldu: müxalif partiyanın nümayəndəsi əksəriyyətin iradəsi ilə ölkənin Prezidenti oldu, hakimiyyətdə olan partiya isə sakitcə müxalifətə keçib növbəti seçkiləri gözləməyə başladı.

Tomas Ceffersonun seçilməsindən onun Nümayəndələr Palatası tərəfindən qəti təsdiq olunmasına qədərki dövr ərzində bir çox Avropa müşahidəçiləri gözləyirdilər ki, ABŞ tezliklə vətəndaş müharibəsi girdabına düşəcəkdir, çünki tarix hələ bir fraksiyanın öz səlahiyyətlərini sakitliklə digərinə təhvil verməsi nümunəsini görməmişdi. Buna baxmayaraq, hakimiyyət dəyişikliyi baş verdi və o, sakit keçdi.

Bəziləri gözləyirdilər ki, Tomas Cefferson özünün inaqurasiya nitqində federalistlərə hücum edəcək və onların siyasətini tənqid edəcəkdir. Lakin bunun əvəzində o, demokratiyanın müdafiəsinə parlaq nitq söylədi və ölkənin bütün siyasi qüvvələrini əməkdaşlığa çağırdı. Beləliklə, daha bir demokratik ənənə yaradıldı: seçkilərin nə qədər gərgin keçməsindən asılı olmayaraq, ondan sonra bütün siyasi qüvvələr millətin mənafeyi naminə əməkdaşlıq etməlidirlər.

TOMAS CEFFERSON

İnaqurasiya nitqi (1801)

Mən... həmişə sizin qərarınıza uyğun olaraq istefaya getməyə hazıram - sizin bunu etməyə haqqınız var.

Dostlar və həmvətənlər!

Mən sizin tərəfinizdən ölkənin ali icraedici vəzifələrini yerinə yetirmək üçün seçilmiş adam kimi həmvətənlərimin bir hissəsinin burada olmasından istifadə edərək, mənə göstərilmiş etimada görə təşəkkürümü bildirirəm. Mən səmimi şəkildə anlayıram ki, bu vəzifə mənim qabiliyyətimdən yuxarıda dayanır və mən bunu üzərimə qoyulan vəzifələrin böyüklüyü və gücümün zəifliyindən irəli gələn qayğılı və həyəcanlı hisslərlə dərk edirəm...

Arxada qalmış mübahisələrin gedişində canlı diskussiya və gərginliklər özünün bəzi cəhətləri ilə azad düşünməyə, düşüncələrini deməyə və yazmağa adət etməmiş kənar adamlara pis təsir edə bilərdi; lakin indi - bütün bunların xalqın səsi ilə həll olunduğu və Konstitusiyaya uyğun elan edildiyi zaman - əlbəttə, bütün iradələr qanunun iradəsinə tabe ediləcək və ümumi mənafe naminə birgə səylərdə cəmləşdiriləcəkdir. Hamı həmçinin o müqəddəs prinsipə riayət edəcəkdir ki, əksəriyyətin iradəsinin bütün hallarda hökmran olmalı olmasına baxmayaraq, ədalətli olması üçün o, ağılabatan olmalıdır; həmçinin azlıq bərabər hüquqlara malikdir, bu hüquqları bərabər qanunlar müdafiə etməlidirlər və onların pozulması sıxışdırılma demək olardı. Həmvətənlər, onda gəlin, üreyimiz və aqlımızla birləşək. Gəlin, ictimai münasibətlərdə harmoniya və məhəbbəti bərpa edək, onlarsız azadlıq da, hətta həyatın özü də sönük bir şeyə çevrilərdi. Və gəlin, bir düşünək ki, bəşəriyyətin uzun müddət nəticələrindən əzab çəkdiyi və qanlar tökdüyü dini dözümsüzlüyü torpağımızdan uzaqlaşdırıb despotik, mənəviyyatsız, qəddar və qanlı təqiblərə qabil olan siyasi dözümsüzlüyə imkan veririksə, deməli, hələ çox şeyə nail ola bilməmişik... Axı hər fikir ayrılığı prinsip ayrılığı demək deyildir. Biz eyni prinsipə müxtəlif adlar qoyduq. Biz hamımız respublikaçıyıq və biz hamımız federalistik. Və əgər aramızda bu ittifaqı pozmaq, yaxud onun respublika formasını dəyişmək istəyən adamlar varsa, qoy onlar, aqlın fikir yanlışlıqları ilə mübarizə etməyə azad olan yerdə yaranan təhlükəsizliyə qoyulmuş abidlər kimi, fərağat dayansınlar.

Mən həqiqətən bilirəm ki, bəzi ləyaqətli insanlar qorxurlar ki, respublika quruluşu möhkəm ola bilməz, bu dövlət kifayət qədər möhkəm deyildir. Lakin ləyaqətli bir vətənpərvər uğurlu təcrübənin gedişində bizi hələlik azad və mətin şəkildə qoruyub saxlayan hökumətdən imtina edəcəkdirmi; o, nəzəri və güman edilən təhlükələrə görə bütün dünyanın böyük ümidi olan bu dövlətin özünü qoruyub saxlamağa gücünün olduğuna şübhə edəcəkdirmi? İnanıram ki, yox! Mən, əksinə, inanıram ki, bu, dünyada ən güclü dövlət quruluşudur. Mən inanıram ki, bu, yeganə dövlətdir ki, burada hər bir insan qanunun tələbi ilə dərhal ona tabe olacaqdır; və hər bir insan burada ictimai asayişin pozulmasını özünün şəxsi problemi kimi qəbul edəcəkdir. Bəzən deyirlər ki, insana özünə özünü idarə etməyi etibar etmək olmaz. Onda o, başqalarının onu idarə etməsinə etibar edə bilərmə? Yoxsa biz kralların simasında məlakələr tapmışıq ki, onu idarə etsin? Qoy bu suala tarix cavab versin...

Yer kürəsinin dördü birinin məhvedici hərc-mərcliyindən təbiət və geniş okeanın iltifatla ayırdığı; başqalarının pozğunluğuna dözə bilməmək qədər yüksək əxlaqlı; minlərlə nəsillərimizə bəs edəcək qədər geniş ərazili ölkəyə malik olaraq; qabiliyyətimizdən istifadə olunması üçün bərabər hüquqlarımızdan həzz alaraq...; bütün bu nemətlərlə bizi xoşbəxt və firavan etmək üçün daha nə çatışmır? Həmvətənlər, yalnız bir şey, müdrik və yığincil hökumət çatışmır. Bu hökumət adamların bir-birinə ziyan vurmasının qarşısını almalıdır, onları öz işləri ilə məşğul olmaq və öz həyatlarını yaxşılaşdırmaq üçün sakit buraxmalıdır, fəhlənin qazandığı çörəyi onun ağzından dartıb almamalıdır. Bu, elə yaxşı hökumət deməkdir, bu, elə tam xoşbəxtliyimiz üçün lazım olandır.

Həmvətənlər, sizin üçün əziz və dəyərli olan şeylərin hamısını özündə ehtiva edən vəzifələrin yerinə yetirilməsinə başdamazdan əvvəl mənim dövlət quruluşumuzun başlıca prinsipləri, buradan da, hökumətimizin siyasətini formalaşdırmalı olan prinsiplər kimi nəyi gördüyümü bilməlisiniz.

Mən onlar haqqında yalnız ümumi prinsipləri qeyd etməklə, lakin məhdudiyyətlərin heç də hamısını göstərməməklə qısa danışacağam: bu, dini, yaxud siyasi əqidəsindən asılı olmayaraq bütün adamlar üçün bərabər və dəqiq qanunçuluqdur; dövlətlərdən heç biri ilə dolaşmaq ittifaqa girmədən bütün dövlətlərlə sülh, ticarət və təmiz dostluqdur; ştatların hökumətlərinin, daxili işlərimizdə daha səriştəli orqanlar və antirespublika meyillərinə qarşı daha ciddi sədlər kimi müdafiə edilməsidir; ölkədə daxili dünyamızın, xaricdə təhlükəsizliyin əsası kimi ümumi hökumətin bütün konstitusiyaya gücü ilə birlikdə qorunub saxlanılmasıdır; insanların seçki hüquqları, sui-istifadələrə qarşı bu mülayim və təhlükəsiz (əks halda sui-istifadələr inqilabın qılıncı ilə kəsilib atılır) mübarizə üsuluna münasibətdə ən incə qayğıdır; mülki hakimiyyətin hərbi hakimiyyətəşşindən üstünlüyüdür; məlumatın (azad) yayılması və sui-istifadələrə görə cəmiyyət qarşısında məsuliyyətdir; vicdan azadlığıdır; mətbuat azadlığıdır; **habeas corpus**¹ müdafiəsi altında insan azadlığıdır; ədalətlə seçilmiş andlılar məhkəməsidir - bu prinsiplər qarşımızdan keçən, bizi inqilab² və reformasiya əsrindən keçirib aparən parlaq ulduzlar bürcünü formalaşdırır. Müəllimlərimizin müdrikliyi və qəhrəmanlarımızın qanı bu prinsiplərin əldə olunmasına həsr edilmişdir. Onlar siyasi baxışlarımızın dini təliminə, vətəndaş kodeksinin mətninə, məsləkimizə xidmətimizin standartına çevrilməlidir. Və əgər səhvlər, yaxud həyəcanlar anında bu prinsiplərdən geri çəkilsək, onda gerek tez də addımlarımızı düzəldək və sülhə, azadlığa, təhlükəsizliyə doğru aparən bu yeganə yolu bərpa edək...

Mən indi sizin xoş niyyətinizə söykənməyə ümid edərək acizane surətdə işə başlayıram və həmişə sizin qərarınıza uyğun olaraq istefaya getməyə hazıram - sizin bunu etməyə haqqınız var. Və qoy kainatın taleyini idarə edən sonsuz hakimiyyət dövlət şuralarımızı uğura doğru aparsın və onlara əminamanlığınız və çiçəklənməyiniz üçün xoş nəticələr qismət etsin.

1. **habeas corpus** - (lat.) şəxsiyyətin toxunulmazlığı haqqında akt

SEÇMƏK VƏ SEÇİLMƏK PROBLEMİ HAMIMIZ ÜÇÜN NƏ DEMƏKDİR

NİYAZİ MEHDİ

DİLÇİLİKLƏ “VƏTƏNDAŞ CƏMİYYƏTİ”NDƏN ÇIXARILANLAR

Azərbaycan oxucusuna “vətəndaş” sözü çoxdan tanışdır. “Yoldaş” sözündən də gördüyümüz kimi, bizim türkcəmizdə “daş” şəkilçisi birgəliyi bildirir. Deməli, “vətəndaş” insanın vətəni ilə birgəliyini anladır. Birgəlik isə burada vətənin işləri ilə qayğılanmaq, vətən işlərindən özünü qırağa qoymamaq deməkdir.

Bu, vətənlə birgəlik məsələsini daha mənalı anlamağımız üçün latıncanın “respublika” sözü köməyimizə çata bilər. “Res publica” Əski Romada “ictimai iş” anlamını verirdi. Ünlü alman filosofu Martin Haydager isə sözü daha dəqiq açmaq üçün deyirdi: əslində, “Res publica”nın ilkin mənası “hamının qayğılandığı nəsnə” olub. Deməli, “respublika” elə bir dövləti, cəmiyyəti bildirir ki, burada ölkənin problemlərinin qayğısını çəkmək üçün hamıya imkan verilib.

İndi biz başa düşə bilərik, nəyə görə yüzilimizin erkənlərində respublika, cümhuriyyətçilik ideyası belə populyar idi. Respublika elə bir siyasi sistemi nəzərdə tuturdu ki, burada vətəndaşlar səsvermə ilə ölkənin problemlərinin həllində iştirak edirlər. Səsvermə hüququ vətəndaşlara ölkənin problemləri ilə qayğılanmaq imkanı verir. Ərəbcənin “cümhuriyyət” sözü “respublika”nın sinonimi kimi işlənsə də ilkin anlamına görə onunla bir deyil. “Cümhuriyyət” ellikcə, hamılıqca hürr, azad olmağı bildirir. Düzdür, buradakı azadlığı səsvermə hüququ və deməli, səsvermə ilə ölkə problemlərinin həllində iştirak etmək hüququ kimi də anlamaq olar. Onda latın və ərəb terminləri yaxınlaşacaq.

İrəlində dediyimiz kimi “vətəndaş” kəlməsində vətənlə birgəliyi vətən problemləri ilə qayğılanmaq kimi başa düşmək lazımdır. Sovet dövlətçiliyi Azərbaycan əhalisinin ərəsəyə çatmışlarını vətəndaş elan etsə də əslində adamlarda vətəndaşlıq hissini ya dağıtmış, ya da yaratmamışdı.

Vətəndaşlıq fenomeni yalnız demokratik cəmiyyətdə fəallaşmış əsl mənasında üzə çıxır. Çünki demokratiyanın verdiyi azadlıqda adamlar fəal şəkildə vətənin işlərində iştirak edirlər.

SİYASƏTDƏ SEÇKİ MƏSƏLƏSİ NECƏ FƏALLAŞDI

Seçkilərin dünya dövlətlərində rolu nədən ibarətdir?

Bu sualın aydın cavabı var, ancaq təəssüf ki, bizim məmləkətdə sovetlər dövründə tez-tez yetərincə seçkilər keçirilsə də hələ də vətəndaşlarımızın çoxunun şüurunda həmin sual da, onun cavabları da nəsə periferik cümlələrə çevrilib. Seçki mədəniyyəti bu vəziyyəti aradan götürməlidir.

İnsan haqları üzrə ünlü Amerika alimi Luis Henkin “İnsan haqları bu gün” adlanan kitabında yazır ki, konstitusionalizm ideyaları geniş şəkildə məhz XIX-XX yüzillərin qovşağında yayılmağa başlayır. Bu zaman hətta elə bir vəziyyət yaranır ki, Konstitutsiya qəbul etmək çağırışı Rusiya, Avstriya kimi imperiyalarda da tez-tez eşidilməyə başlayır. Ancaq Birinci Dünya Savaşı həmin çağırışın gerçəkləşməsinə əngəl olur. Müharibə bitdikdən sonra isə nümayəndəli dövlət və seçki hüququ getdikcə geridə qalmış ölkələrdə də yayılmağa başlayır. Hətta diktatorlar da bu sistemi qəbul edirlər, hərçənd seçkilərin necəliyi, nümayəndəliyin necəliyi ölkədən-ölkəyə dəyişir.

XX yüzildə seçki və seçilmə haqqı yalançı formalarda olsa belə, bir çox dövlətlər tərəfindən qəbul edilir. Beləliklə, dünya diktatorlarının çoxu anlamış olur ki, “yaxşı eləyirəm” ədası ilə dövlətin başında durmaq nəsə

atavizmdir. Dövlətin başında durmaq üçün ona seçki sistemindən istifadə etmək lazımdır ki, ölkənin hakimiyyət zirvəsini ələ keçirmiş qəsbçiyə oxşamasın və yeri gələndə "məni xalq seçib, ona görə də xalqın adından danışib xalqın adından edə bilərəm" deməyə heç olmasa, formal bəhanəsi olsun. Bu diktatorların və totalitar rejimlərin XX əsrdə keçirdiyi seçkilər feodalizm çağlarına baxanda bir addım qabağa olsa da, əslində gerçək seçkilərə karikaturalar idi. Sovetlərdə seçki gülüncüüyü hamımızın yaxşı yadındadır.

BİR AZ DA SEÇKİ FƏLSƏFƏSİNDƏN

Bu yerdə sonrakı söhbət qatına keçid üçün seçkilərlə bağlı bəzi ifadəli sözləri oxucularımıza çatdırmaq. Belə bir kinayəli aforizm var: "Bir namizəddən birini seçmək ən müşkül məsələdir". Doğrudan da, seçki alternativlərdən birini seçməkdir, əgər alternativ yoxdursa, seçki faktı da xeyli mənasızlaşır.

Bəs alternativlik nədir? Alternativlik eyni yerlə, eyni problemlə bağlı qarşı-qarşıya duranların olmasıdır. Belə qarşıdurmanın marksist dialektikada ünlü açımı vardı ki, ziddiyyətlər mütləq inkişaf törədir. Bu fikir elə də doğru deyil. Çünki dağıdan ziddiyyətlər dünyada daha çoxdur. Necə ki, başqa aforizmə görə, bütün mübahisələr həqiqət törətmir, tərsinə, həqiqəti öldürən, məhv edən mübahisələr dünyada daha çox olur.

Ancaq marksist dialektikanın dediyimiz düsturunu toplumla bağlı başqa şəkildə işlətsək, doğruya daha yaxın durmaq olar. Bunun üçün belə deməliyik: siyasi qüvvələrin, dövlətin, parlamentin önəmli vəzifəsi ziddiyyətləri ələ fırlatmaq, ələ rejimə salmaqdır ki, nəticədə onlar dağıtmasınlar, inkişafa xidmət etsinlər.

Bax, Azərbaycan kimi məmləkətlərdə, həm parlament, həm icra hakimiyyəti qatında ən ciddi çatışmazlıqlardan biri odur ki, ziddiyyətləri inkişaf amilinə çevirən nə şəxsiyyətlər, dəstələr yetərincədir, nə də bu işin baş tutmasına gərəkli olan institutlaşma var (yada salmaq ki, konfliktləri barışla həzm etmək məsələsinə xidmət edən infrastrukturların Qərbdə bol olması dediyimiz problemin öhdəsindən gəlmək işinə çoxlu qüvvələri toplamaq üçündür).

Ünlü İsveçrə psixoloqu K. Yunq ziddiyyətlərin önəmini başqa tipli ifadəli deyimlə açırdı. O deyirdi: zidd tərəflərin gərginliyi yoxdursa, enerji də yoxdur. Buradan bizim üçün çıxan sonuc: ölkədə seçkilərdə çıllaqlaşan zidd tərəflər ölkənin içində güclü enerji dağarcığı olur. Bu enerjinin, sözsüz, öz qorxuluqları olur. Ancaq hər halda enerjisiz, lalıxlamış, ılt ölkədənə enerji ölkənin daha çox yaradıcı potensialı var. Sadəcə, bu potensialın dağıdıcı perspektivini daraltmaq üçün çoxlu işlər görülməlidir. Prezident Con Kennedi, indi gətirəcəyimiz kəlmələrindən göründüyü kimi, vətəndaşların maariflənmiş, məlumatlı seçici olmasını bu perspektivi daraldan amillərdən önəmlisi sayırdı. O deyirdi: demokratik toplumda bir nəfər seçicinin belə məsələlərdən xəbərsiz qalıb seçim etməsi hamının təhlükəsizliyinə ziyan vurur.

Demokratiyada seçki, sözsüz, saysız əsaslandırmanın, açımların hədəfidir. Ancaq, fikrimizcə, bizim məqalədə gətirdiklərimizin də öz naxışı var.